

О. В. Ясь

Мала Русь

МАЛА РУСЬ (Мала Росія, Малоросійська Україна, Малоросія, Малоросійський край) – термін, яким позначали українські землі у 14–20 ст. Упродовж різних істор. періодів його використовували як церк.-адм. й адм.-територ. термін; для локалізації певної тер. в етногеогр. та етнополіт. розумінні; як істор.-правн. дефініцію в титулах рос. самодержців; як один зі складових елементів офіц. імпер. доктрини «трьох руських народностей», що утворювала всерос. тріаду (Велика, Мала, Біла Русь) та похідні поняття (великороси, малороси, білоруси). Virізняється поліфункціонал. призначенням, синкретизмом, полісемантизмом і розмитим змістом. Термін «Мала Русь» (ή Μικρά Ρωσία) запроваджено в обіг константиноп. патріархією та візант. духовенством у церк.-адм. й геогр.-територ. контексті для позначення галицько-волин. земель, відокремлених 1303 князем Юрієм Львовичем (уперше вжитий у його титулі) від Київ. митрополії (Володимир., Луцька, Туров., Холм., Галиц. і Перемишл. єпархії, які утворили Галиц. митрополію). У 14 ст. він набув політ.-територ. забарвлення, зокрема вживали у титулах галицько-волин. князів (Юрій-Болеслав 1335 іменував себе «князем всей Малой Руси») і церк. ієрархів, під 1347 використано у посланні візант. імператора Іоанна VI Кантакузена до митрополита Київського і всієї Русі Феогноста. 1371 у петиції до константиноп. патріарха Філофея Коккіна галиц. бояри, які клопоталися у справі відновлення Галиц. митрополії, іменували покій. польс. короля Казимира III Великого «королем Ляхів і Малої Русі». У 15–16 ст. М. Р. інколи називали давньоруські землі, приєднані до Великого князівства Литовського та Корони Польської. Наприкінці 16 – у 17 ст. одночасно поширювалися та накладалися різні етнонімічні та хоронімічні назви – «Русь», «М. Р.», «Мала Росія», «Червона Русь», «Україна» та ін., що відображали поліформізм тодіш. культур. простору. У 1-й пол. 17 ст. термін «М. Р.» використовували у зносінах київ. митрополитів з Москвою для virізнєння Київ. митрополії від Моск. патріархату, від серед. того ж століття – в етнополіт. контексті щодо Гетьманщини, а згодом – Наддніпрян. України (для позначення не стільки тер., заселеної певним етносом, скільки політ. статусу цих земель). У рос. законодав. актах і розпорядженнях поняття «М. Р.» з'явилося після Переяслав. договору 1654 (відповід. титул додано до царського з елементом мовної новації – зміною «всея Руси» на «всея России»). Після Андрусів. договору (перемир'я) 1667 і до поділів Польщі 1772, 1793, 1795 термін «Малоросія» застосовували здебільшого щодо Лівобереж. України та Києва і

невеликої тер. навколо нього, зі створенням 1796 Малорос. губ. він набув знач. поширення, зокрема після її поділу (1802) на Полтав. та Черніг. губ. вживався щодо означених адм.-територ. одиниць. Наприкінці 18 – на поч. 19 ст. його широко застосовували в історіографії та суспільно-політ. думці у ретроспектив. розумінні стосовно давньорос. тер. Серед. Подніпров'я (Київщина, Сіверщина, Переяславщина); як адм.-тер. дефініція відповідно до наяв. поділу укр. земель; важлива складова заг.-рос. етнокультур. та православ. традиції. Його вживання вирізнялося багатозначністю й суперечливістю, що виявилось у спробах, з одного боку, продемонструвати етнокультур. зв'язок М. Р. та Русі-Росії (дискусія «южан» і «северян»), з ін. – підкреслити етногеогр. своєрідність укр. земель. У 2-й пол. 19 – на поч. 20 ст. термін «Малоросія» використовували: у вузькому розумінні – стосовно 3-х придніпров. губ. (Київ., Черніг., Полтав.), у широкому – до більшої частини або всіх укр. земель, які перебували у складі Рос. імперії (Київ., Черніг., Полтав., Харків., Волин., Поділ., Катеринослав., Херсон., Таврій. губ.). Щодо пд. тер., приєднаних Рос. імперією в 2-й пол. 18 ст., вживався й ін. термін – «Новоросія» (Таврій., Херсон., Катеринослав. губ. і Бессараб. обл.). У рос. історіографії 19 – поч. 20 ст. укр. землі у складі Рос. імперії називали також Полуднева, Пд., Зх., Пд.-Зх. Русь (Росія). Паралельно з ними вживали і термін «Україна», застосування якого вирізнялося багатозначністю. Використання цієї дефініції, наближене до сучас. значення, спостерігається тільки від серед. 19 ст. На думку І. Лисяка-Рудницького, З. Когута та ін., у 19 ст. малорос. (укр.) ідентичність тривалий час співіснувала із всерос. (заг.-рос.) ідентичністю і тільки з 2-ї пол. 19 ст. їхня взаємодія поступово переросла у конфлікт взаємовиключних лояльностей (див. Малоросійство). У рос. та укр. історіографії побутують різні думки щодо походження та призначення терміна «М. Р.»: істор. назва, яка виникла у зв'язку з перенесенням великокняжого трону з Києва до Володимира-на-Клязьмі (нині м. Владимир, РФ), здійсненим у 12 ст. володимир. і суздал. князем Андрієм Боголюбським (М. Марков, невідомий автор «Короткої історії Малої Росії»); термін, пов'язаний з титулом галицько-волин. князя Юрія Болеслава, що з'явився в грамоті 1335 (М. Карамзін, Д. Бантиш-Каменський); похідне поняття від офіц. титулу рос. самодержців, впровадженого за царя Олексія Михайловича (О. Лакієр); істор.-геогр. дефініція, яку використовували візант. ієрархи для розрізнення «двох етногр. частин», що виникли унаслідок переміщення насел. у 13 ст. після монголо-татар. навали з Серед. Придніпров'я на Зх. і Пн. Сх. (В. Ключевський); етнополіт. термін, запроваджений константиноп. патріархією в 14 ст., реанімов. у процесі рос.-укр. взаємин у серед. 17 ст., легітимізов. та впроваджений до офіц. вжитку з викривленням первіс. змісту цар. владою (М. Грушевський). Деякі історики (А. Стороженко, Д. Дорошенко та ін.) вважають, що поділ на «Велику Русь» та «М. Р.» виник за аналогією з тлумаченням термінів «Мала Греція» (митрополія, корінна країна) та «Велика Греція» (колонії). Натомість ін. учені (О. Соловйов та ін.) стверджують, що терміни «великий» і «малий» в етногеогр. сенсі використовували в європ. літературі 12–16 ст. для локалізації тер. багатьох країн. У сучас. науці термін «М. Р.» («Малоросія») практично не вживають з огляду на стійке ідеол. забарвлення та невизначеність змісту,

окрім студій з етніч. історії, етнології, етнопсихології та ін., пов'язаних з вивченням етнонац. процесів здебільшого у ретроспектив. розумінні.

Рекомендована література

1. Чацкий Г. Т. О названіи Украины и о началѣ козаковъ // Улей. 1811. № 2;
2. Квитка И. О Малой Россіи // Украинскій вѣстникъ. 1816. № 2–3;
3. Миллер Г. Историческія сочиненія о Малороссіи и малороссіянахъ. Москва, 1846;
4. Венелин Ю. О спорѣ между южанами и сѣверянами на счетъ ихъ россизма // Чтенія въ Императорскомъ обществѣ исторіи и древностей россійскихъ. Москва, 1847. № 8;
5. Максимович М. Объ употребленіи названій Россія и Малороссія въ Западной Руси // Кіевскія епархіальныя вѣдомости. 1868. № 1;
6. Болеславъ-Юрий II, князь всей Малой Руси: Сборникъ матеріаловъ и изследованій. С.-Петербургъ, 1907;
7. Грушевський М. Велика, Мала і Біла Русь // Україна. 1917. Кн. 1–2;
8. Шелухин С. Назва України. Відень, 1921;
9. Свенціцький І. Назва «Русь» в історичному розвитку до XIII-го в. // Рідна мова. Варшава, 1936. № 2–6;
10. Андрусяк М. Назва «Україна»: («Країна» чи «Окраїна»). Прага, 1941;
11. Соловьев А. Великая, Малая и Белая Русь // Вист. 1947. № 7;
12. E. Borschak. Rus, Mala Rossia, Ukraina // Revue des études Slaves. Vol. 24. Paris, 1948;
13. Чапленко В. Походження назв «Русь», «Рось» та споріднених із ними назв і слів // Наук. зап. Укр. тех.-госп. інституту. Т. 25. Мюнхен, 1973;
14. Андрусяк М. Терміни «руський», «роський», «російський» і «білоруський» в публікаціях XVI–XIX ст. // 36. на пошану І. Мірчука (1891–1961). Мюнхен; Нью Йорк; Париж; Вінніпег, 1974;
15. Угрин К. Поняття «Руси-Русі» в західноєвропейській картографії XVI–XVIII ст. Мюнхен, 1975;
16. Хвильовий М. Україна чи Малоросія? // СіЧ. 1990. № 1;
17. Ричка В. М. Про еволюцію назви «Русь» в етнополітичній історії України // УІЖ. 1991. № 2;
18. Толочко П. Україна і Русь в літописі Самовидця // КС. 1992. № 3;
19. Брайчевський М. Ю. Русь-Україна і Русь-Росія // Історія укр. середньовіччя: Козац. доба: 36. наук. пр. (на пошану О. Апанович). Ч. 1. К., 1995;
20. Кравченко В. В. «Росія», «Малоросія», «Україна» в російській історіографії другої половини XVIII – 20-х років XIX ст. // 36. Харків. істор.-філол. товариства. 1995. Т. 5;
21. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізненого націєтворення. К., 2000;
22. Наконечний Є. Украдене ім'я: чому русини стали українцями. Л., 2001;
23. Яковенко Н. Вибір імені versus вибір шляху (назви української території між кінцем XVI – кінцем XVII ст.) // Міжкультур. діалог. Т. 1. К., 2009;

24. Кравченко В. В. Україна, Імперія, Росія: вибрані статті з модерної історії та історіографії. К., 2011;
25. Толочко А. Киевская Русь и Малороссия в XIX веке. К., 2012;
26. Хвильовий М. Г. Україна чи Малоросія? К., 2012.

Бібліографічний опис:

Мала Русь / О. В. Ясь// Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2017. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-61036>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).